

MILLIY CHOLG'ULARIMIZNING HOZIRGI KUNGACHA SAQLANIB KELGAN TURLARI.

Musayev Norimboy

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti o'qituvchisi

Yuldashaliyeva Shohistaxon

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti talabasi

Annotatsiya: *O'zbek xalqining bebaho boyligi hisoblanmish musiqiy sozlarimiz o'zining betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o'rin tutadi. Shuni inobatga olgan holda ushbu maqolada milliy cholg'ularimizning bugungi kungacha saqlanib kelgan turlari va ishlatilishi haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *musiqa, musiqiy cholg'ular, dutor, doira, tor, surnay, cholg'u, ijro.*

Аннотация: *Наши музыкальные инструменты, считающиеся бесценным богатством узбекского народа, занимают особое место в нашей национальной музыкальной культуре благодаря своей уникальности, привлекательности орнаментального оформления, разнообразию голосовой свежести и ни с чем не сравнимым исполнительским возможностям приведены способы использования, сохранившиеся до наших дней.*

Annotation: *Our musical instruments, which are considered the priceless wealth of the Uzbek people, occupy a special place in our national musical culture due to their uniqueness, attractiveness of pattern decoration, variety of voice freshness and incomparable performance possibilities information about the types and uses that have survived to this day is given.*

Key words: *music, musical instruments, dutor, circle, string, trumpet, instrument, performance.*

KIRISH.

Musiqiy cholg'ular azal-azaldan o'zbek xalqining ma'naviy hayotida muhim ahamiyat kasb etib, kundalik turmush tarzi bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Shuningdek ular hozirgi kunda ham kishilar dunyoqarashining shakllanishida o'ziga xos xususiyatga egadir. Ayniqsa cholg'u ijrochiligi san'ati ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida noyob estetik vosita sifatida shakllanib, nafaqat musiqa ilmida balki zamonaviy musiqa ijodiyotida ham katta qiziqish uyg'otib kelmoqda. Uning barcha o'ziga xos xususiyatlari va qirralarini o'rganish esa cholg'u ijrochiligi amaliyotini yanada boyitishga yordam beradi. Ko'pgina jamiyatlarda musiqa asboblari an'analarni saqlash, his-tuyg'ularni ifodalash va jamoaviy o'ziga xoslikni nishonlashda markaziy rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Milliy cholg'u ijrochiligi azaldan xalq ijro amaliyotida shakllanib, ulardan turli ko'rinish va tarkiblar asosida foydalanish an'ana bo'lib kelgan. Avvalo an'anaviy cholg'ularning har biri yuqori professional darajadagi individuallik xususiyatiga ega. Xalq ijrochilik amaliyotida shunga mos ijro imkoniyatlari, sharoitlar va ijro uslublari yuzaga kelgan. Ko'p asrlik ijrochilik amaliyoti esa (xalq va an'anaviy) cholg'ularni guruh bo'lib ijro etilishini ham taqozo etgan. Shunga binoan cholg'ular sozandalar tomonidan bir - birlariga mos o'z turlari va ovoz imkoniyatlari doirasida guruhiy tarkiblar tuzilib amaliyotda qo'llanilib kelingan. Karnay, surnay, nog'ora va doyra tarkibidagi damli va urma cholg'ular guruhi qadimdan ijro amaliyotida shakllanib, xalqimizning barcha ommaviy tadbirlarining faol ishtirokchisiga aylangan. An'anaviy cholg'u sozlar ansambllari esa o'z xususiyatlaridan kelib chiqib qo'llanilgan. Xalqimizda turli-tuman cholg'u asboblari davrlar o'tishiga bardosh berib, madaniy merosimizning mustahkamligi va boyligidan dalolat beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Qadimiy torli cholg'ulardan tortib, jo'shqin zarbli cholg'u ansambllarigacha bo'lgan bu milliy cholg'ular tomoshabinlarni o'ziga rom etib, faxr va sog'inch tuyg'ularini uyg'otmoqda.

Dutor - forscha "ikkita tor" degan ma'noni anglatadi. Dutor eng qadimiy cholgulardan hisoblanib hatto tanburning ibtidoiy kurinishidan darak beruvchi cholg'u degan tahminlar ham uchraydi. Hatto shunday rivoyat ham bor: "Tunda Aflotun shogirdlaridan pinhona o'z hujrasida bir cholg'u sozini yasayotgan vaqtida, uni qanday soz yasayotganini o'rganib olish uchun shogirdi Arastu ohista tuynukdan mo'ralaydi ammo unga cholg'u ko'rinmaydi shunda u cholg'uni devorga sham nuridan tushayotgan soyasidagi shaklga qarab, tonggacha u ham pinhona bir musiqiy cholg'uni yasashga kirishadi. Tongda Arastu yasagan cholgusini ustosi Aflotunga olib borganda shu narsa ma'lum boladiki tunda Aflotun kosasi katta dastasi ingichka cholg'u yasagan bo'ladi Arastu esa aksincha soyada ko'ziga dastasi yo'g'on, kosasi kichkina ko'ringan shakldagi cholg'uni yasagan bo'ladi. Shundan Aflotun yasagan ingichka dasta katta kosali cholg'u-Dutor, Arastu, uni soyasidan qarab yasagan kosasi kichik, dastasi yo'g'on cholg'u esa Tanbur bolib qolgan ekan. O'tmish risolalarda Dutor haqida yetarli ma'lumotlar kam. Dutor Tanburga nisbatan yengil ijro etilganligi sababli xalq ichida eng ommaviy cholg'u bo'lib kelgan. Pardalarining pastligi, soni jihatidan kamligi tufayli uni ko'pincha ayollar qo'llab kelganlar va honaki, yengil kuy qo'shiq ijrosida, folklor yollarida foydalanganlar. Dutor kosasi tut, dastasi o'rik daraxtlaridan yasaladi. Kosasi yupqa qovurg'alardan yeg'ib bir-biriga yopishtirib ishlanadi. Dasta bilan kosaxonasuni esa bo'g'iz ulab turadi. Dastasi ingichka, uzun bo'lib ingichka bog'lama pardalar bog'langan bo'ladi. Ipakdan qilingan ikki torlari kvarta, kvinta, unison ba'zan oktava qilib sozlanadi. Asosiy sozlanish Munojot (kvinta), Tanovor (kvarta) deyiladi. Dutor bizning cholg'ularimiz ichida ikkala torini barmoqlar bilan barobar bosib, birinchi torga ikkinchi torni jo'r qilib chalinadigan yagona qo'sh ovozli cholg'u hisoblanadi. Past

ammo o'ta mayin yoqimli ovozi bor, dutor xalq yo'lidagi kichik hajmli kuy qo'shiqlar ijrosiga mo'ljallangan. Xalq musiqalarini ichida dutor uchun mahsus kuylar koplub uchraydi. "Qo'shtor", "Dutor navosi", "Dutor bayoti" va h k.

Doira (childirma, chirmanda, doyra, daff, dapp) — o'zbek, tojik, uyg'ur va boshqa sharq xalqlarining cholg'u asbobi. Doira zarb bilan urib chalinadi. Gardishi o'rik, yong'oq yog'ochidan yasaladi. Gardishi ustidan tashqari tomondan teri bilan qoplanadi. Gardishning ich tomoniga tamburinnikiga o'xshash xalqachalar osiladi. Doira - zarbli cholg'u asboblari guruhiga kiradi.

Tor — noxun (mediator) bilan chertib chalinadigan musiqa asbobi. Eron, Kavkaz va O'rta Osiyoda keng tarqalgan. Torning kosasi 8 raqami shaklidir. Rezonatori tut yog'ochidan o'yib yasaladi va usti teri bilan qoplanadi. Torning kosaxonasi 8 raqami shaklida bo'lib, asosan, tut yog'ochidan (ba'zida yong'oq) o'yib ishlanadi. Chanoqning ustki ochiq kismi teri bilan qoplanadi. Torning dastasi uzun bo'lib, 78-96 sm gacha yetadi. Asbobning hozirgi turlarida 11 ta sim tortilgan bo'lib, eng pastki (o'rtada joylashgan) simdan tashqarilari juftlangan tarzda bo'ladi va kvarta intervali oraligida sozlanadi. Torning 22 pardasi bo'ladi. Ozarbayjon torida nim pardalar ham bo'ladi. Asbob ikki oktava oralig'idagi tovushqator hosil qila oladi. Tor keng texnika imkoniyatlari, yorqin va jozibali tembr, kuchli dinamikasi bilan ajralib turadi. Eron, ozarbayjon, arman (dastgoh, muyum, kuy, ashula va boshqa) mumtoz musiqa namunalari ijrosida yakka tarkibida yetakchi cholg'u sifatida keng qo'llaniladi. Tor ijrochilaridan Sodiq Asad o'g'li, M. Mansurov, B. Mansurov, A. Bokixonov, K. Primov va boshqalar mashhur.

Surnay - asosi uzun ishlangan o'zbek milliy puflama cholg'u asbobi. Uning uzunligi taxminan 450-550 mm bo'lib, yuqori ingichka qismiga kichkina yog'och trubochka (ichidan ingichka metallik trubka o'tgan) qo'yiladi. Ushbu kichik metallik trubochka bambuk plastinalaridan tayyorlanib, atroflari metallik aylanacha bilan o'ralgan. Metallik truba ostidan kichik plastinkasi sadat deb nomlanadi. Musiqachilar uni lablariga qattiq bosgan holda ohang taratadilar. Kuchli va kamyob tovushi sababli turli milliy ansambl, to'y va marosimlarda keng foydalaniladi. Uning boshqa milliy cholg'u asboblardan alohida jihati shundaki, u uzilmas legatoni ijro qila oladi. Ijro metodari o'z ichiga melismatics va keng qo'llaniluvchi yuqori intervallarga keskin sakrashli forschlagslarni oladi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, milliy cholg'u asboblari madaniy o'zligimiz, mustahkamligimiz va bardavom merosimizning qudratli timsoli bo'lib xizmat qiladi. Torning hayajonli ohanglaridan tortib, dutorning ritmik zarbalarigacha bo'lgan bu cholg'ular xalqimizning ruhini o'zida mujassam etgan, bizni o'tmishimiz, bugunimiz va kelajagimiz bilan bog'lab turadi. Ushbu aziz cholg'u asboblari asrab-avaylash orqali biz o'z merosimizni hurmat qilamiz, ijodkorlikni ilhomlantiramiz hamda chuqur g'urur tuyg'usini tarbiyalaymiz. Musiqa an'alarimizni o'z bag'riga olib, ularni dunyoga

yetkazishda milliy cholgʻu asboblarning avlodlar oʻrtasida bardavom boʻlishini taʼminlab, hayotimizni boyitib, madaniy ildizlarimiz bilan bogʻlaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimov R. « Anʼanaviy tanbur ijrochiligi » Tashkent-2002 .
2. Лутуллаев А. , Соломонова Т. « узбекские народные инструменты» Tashkent-2005 .
4. Matyoqubov O. « Maqomot» T. 2004, « Surnay » ,Tashkent- 2003 .
5. Nazarov A. « Musiqa » , // Buxoro sharq durdonasi , Parij , 1997 .